

**Hilmi Ziya Ülken. *Destanlar*. Fatma Artunkal (haz.). Ankara:
DoğuBatı Yayınları, 2019. 404 s.
ISBN: 978-605-2133-89-7**

NAZİRE ERBAY

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Literature, Türkiye
nazire.erbay@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6905-0178>

İnsan, şuurlu bir varlık olarak hayata bakar. İnsan hayali ve düşünme olgusunu yönetmede istikrarı ile yaşayabilen, şümulü arayışı bitmeyen en eski varlıktır. Bu sebeple kendi ve kendisi dışındaki her şeyi kavrama ve bilme anlamı dışında sanatı ve şiiri de hayat tasavvuruna aracı kılar. Bu vasfıyla insan, varlığı anlamlandıran ve varlığına anlam katan farklı yöntem ve fikirleriyle kültürel bir konum inşa eder. Şuurun inşası, tarihi şekillendiren vakaların zaman çizelgesindeki yerini, anakronizme sürüklenmeden belirleme durumudur. Milletlerin ruh köklerini, kültürel birlik ve imkanlarını vuzuha kavuşturmada muhtelif şehadetlere mecburi müracaatın ehemmiyeti ortadadır. Bununla birlikte, farklı yöntemlerin uygulanmasına müsait, inkişafını, milletin erdemleri ve değerleriyle sağlamış metinlerin, tarihi hadiselerin sebep-sonuçlarını görünür kılmada ve milli bilincin seyrini ortaya koymada çok mühim vazifeler deruhte ettikleri hâkim bir görüştür. Kültür kazıcılığına imkan veren metinlerin, insanın dününe ait mirastan devren taşıdıkları kodlarla bugünün ulusalcı bakış açılarını öne çıkarmada inkar edilemez bir dinamizm ürettikleri muhakkaktır. Dünya tarihinde, özellikle de 1789 Fransız ihtilalinden sonra hız kazanan ulusalcı görüş, yaygınlaşarak devam etmektedir. Bugün Afrika kıtasından Ortadoğu'ya kadar farklı coğrafyalarda ulusalcılık hareketleri dikkat çekmektedir. Sosyal ve siyasi akışın yön verdiği tarihi zorunluluk gereği, dünyadaki bu tip gelişmeler, milletlerin mütefekkirlerini farklı araştırma sahalarında kalem oynatmaya sevk etmiştir. İşte Hilmi Ziya Ülken de bu çerçevede Türk kültür hayatına yönelik İslam felsefesi, Türk tefekkür tarihi, sosyoloji, tarih, felsefe, mantık, estetik başta olmak üzere muhtelif konularda kitaplar, makaleler yazmış, çeviriler yapmış ve dersler vermiş bir

mütefekkindir. Ülken, yazın hayatı boyunca içtimai meseleler üzerinde düşünmüş, Türk irfani geleneği üzerine eserler ortaya koymuştur. Hilmi Ziya'nın milletlerin destan kültürünü hem milli hem de evrensel nitelikte değerlendirdiği yazıları, dünya coğrafyasında vuku bulmuş ve vuku bulacak hadiseleri okumak bakımından günümüze de ışık tutmaktadır. O'nun *Destanlar* adlı eserini, Fatma Artunkal yayına hazırlamıştır. Hilmi Ziya Ülken'in daha çok 1934 ile 1972 tarihleri arasında özellikle "destan"lar hakkında yazdığı makalelerin derlenmesi ile adı geçen eser ortaya çıkmıştır. Hilmi Ziya Ülken'in makalelerinde evvela inanca, aşkın değerlere verdiği önem tespit edilirken eserdeki metinlerin işaret ettiği en önemli özellik, aynı anlatı kültürünün temsilcileri olarak milli istikamete yönlendirmesidir. Eserde üzerinde durulan ana başlıklardan destanların milletlerin hayatında yer alan birer kurucu metin olarak milli ve dini değerler üzerinden okunmasının yapılabileceği anlaşılır. Bunun yanında Ülken, destanlar üzerinden evrensel değerlere de sahip çıkar. Ayrıca yazara göre destanların ortaya çıktığı kültürün felsefesinin teşekkülünün açığa çıkmasında da kudretli bir ağırlığı söz konusudur. Görülen o ki Hilmi Ziya Ülken'in sanat, fikir ve ahlak mevzuları yanında destan konusundaki tefekkürü ve yazma edimi gençlik yıllarından başlayıp hayatının son dönemlerine kadar devam etmiştir.

Destanlar adlı eserdeki makaleler, konularına göre tasnife tabi tutulmuştur. Eser sekiz bölümden oluşmaktadır. Eserin bölümleri Destan ve İnsan, Anadolu, Milli Destan ve Folklor, Şark Destanı: Firdevsî ve Şehnâme, Romantizm, Türk Destanı, Edebiyatın Doğuşu başlıklarından oluşmaktadır. Yazara göre destan kültürü, insanlık tarihi gibi önemlidir. Destanlardan milletlerin kültürel yapısı yanında coğrafyaya bağlı fizik yapısıyla, toplumsal, siyasi hatta iktisadi durumlarıyla ilgili malumata ulaşılabilir. Hâl böyleyken Ülken, insanlık tarihinin hikayesinin destanlar olduğunu söyleyerek destanların yeni dünya görüşünün ve ameli bir dünya hikmetin tercümanı olduğunu da iddia eder (ss. 57-62). Mütefekkin iddiasının ispatı niyetiyle, eserin son bölümünde "Hilmi Ziya'nın Destanları"nın yer aldığı özel bir bölüm teşkil edilir. Burada Kaf Dağı, İznik, Bir Fetih Destanına Başlangıç ve Destanların Dünyası başlıkları ile nazım parçaları okurların dikkatine sunulur.

Hilmi Ziya Ülken'in özgün fikir sistemini hayatının belli döneminde sıklıkla ele aldığı Anadoluculuktan ayrı düşünmek mümkün değildir. Destanlar başlığı altında yayımlanan çalışmada da Ülken'in şiir, sanat, dil başta olmak üzere kendine mahsus analiz ve araştırma yöntemiyle Anadoluculuk temayülünü öne çıkardığı hatta Anadolu'yu bünyesinde beslediği değerleriyle evrenselleştirdiği çok sayıda yazı vardır. Sanat eserleri hangi devir olursa olsun bir cemiyetin hikayesine bağlanmak durumundadır.

Bunun için Ülken, Anadolu'nun hem evrensellik adına hem de Batı medeniyetiyle köken olarak bağlar kurulabileceği düşüncesiyle irtibatın koparılmaması gerektiğini de savunur. "Anadolu, Türk ırkının millet hâline geldiği coğrafyadır. Anadoluculuk fikri salt Anadolu coğrafyası ile sınırlı kalmaz ve kültür medeniyet ayrımını reddederek Batı medeniyeti ile bağ kurmaya çalışır. Anadolu ile Batı medeniyetini köken itibarıyla aynılaştırmakta, Batı'nın ulaştığı noktayı tüm dünya ulusları için varılması gereken ideal durak kabul etmekte ve evrenselleştirmektedir."¹ Böylece Hilmi Ziya Ülken'i Anadoluculuk fikrinin dizdarı olarak görmek yerinde olacaktır.

Eserin ilk bölümünde "Destan ve İnsan" üç başlık altında yer alır. Bu bölümlerde Ülken'in insan ve tarih arasında ilişki kurması ve insanlık tarihinin bir kahramanlar ibadeti hâlinde çıkararak insanlığın destanı hâlini aldığı zaman, asıl şerefini kazanacağını belirten cümlesi ilk dikkati çekendir (s. 47). Ülken'in destanın Anadoluculuğun vazgeçilmez bir parçası olduğunu belirterek tarihin, insanlığın destansı hâl aldığı anda asıl şerefini yaşayacağını belirtmesi dipsiz bir süluka davet ya da bir metafor değil, harita harita takibi yapılan araştırma ve deneyim zincirinin neticesi olarak görülebilir. Bunun yanında dünya ve Anadolu destan tarihini değerlendiren Ülken, "Destan insanlığın hikayesidir. Nazım dili nesir dilinden önce doğduğu gibi manzum destan da insanlığın hikayesine bütün mensur şekillerden önce başlamıştır. İnsanlık birbirinden habersiz olarak ayrı ayrı yerlerde macerayı yaşamış görünüyor" der (s. 56).

Hilmi Ziya Ülken destanlarla ilgili tasnifi Anadolu'daki destan parçalarını hamasi tem üzerinden şekillenmesi ve Anadolu'nun beşeri karakteri olan destanlar olarak ikiye ayırması ile biçimlenir. Eserin ilk bölümünün son başlığı Destan ve Efsaneler'de Ülken, efsaneleri tasnif ederken akıl, duygu ve hayalin göstergesi olan sistematik bir bakış sergileyerek destanların 1. Hayvan şekilli *zoomorphique*, 2. İnsan şekilli *antropermorphique* 3. *Astronomique* olmak üzere üç manzara gösterdiğini belirtir.

Hilmi Ziya Ülken'in Anadolu başlıklı ikinci bölümdeki yazılarının ilk başlığı Anadolu İçinden'de Anadolu tarihini, medeniyet kuran felsefenin önemli coğrafyalarından birisi olarak gördüğü tespit edilir. Bu bölümde, zamanın Türk mütefekirleri, Anadolu'nun fethi esnasında Anadolu'ya girmişler ve Anadolu kültürel ruhunu benimsemişlerdir. Bu bakış açısı ve uygulamalar, Türk milletinin bilhassa Tanzimat'la beraber Batılılaşma sürecinde yaşanan doğrudan Batı zihniyetini taklit etmenin aksine, Anadolu'nun fethedildiği dönemdeki yerli unsurlarla var olma idealinin

¹ Köksal Alver, "Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken," *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3:1 (2021), 137.

mütefekkirler tarafından uygulandığının önemli bir göstergesidir. Bu da Anadolu'yu fethedenin aslında mütefekkir bir ruh olduğu hakikatini öne çıkarır.

Anadolu fethedildiği zaman, her şehir küçük bir üniversite hâlini almaktaydı. Fakat ilim Arapça, edebiyat Farsça olduğu için halkla aydının arasında (bütün Ortaçağ kavimleri gibi) duvar vardı. Garp'ta milli kiliseler kuruldukça din millileştikçe bu duvar ağır ağır kalkmış, milli edebiyatlar, milli düşünceler, milli görüş tarzları doğmuştur. Bizde Anadolu'ya Orta Asya'dan ikinci ve üçüncü göçler nüfusu kesifletirdi. Yeni gelen işaret reisleri Türk feodalizmini kurduğu zaman Türkçe ihtiyacı kuvvetlendi. Eski eserler Türkçeye çevrildi, medreselerde Türkçe okutulmaya başlandı, hatta Kur'an tercüme edildi (s. 75).

Cümleleriyle Hilmi Ziya, destanlarla ilgili neredeyse bütün yazılarında gönderme yaptığı Anadolu'nun fetih ruhuyla beraber gelişen Türkçe'ye gösterdiği özene açıkça dikkat çeker. Şurası da hakikattir ki yazar eserinde bu ifadeleriyle etnik-merkezci bir tutum sergilemekten ziyade, destanların her milletin kendi tarihi hakkında bilgi verdiğini ve toplamda da insanlık adına evrensel düşünce tarihine de işaret ettiğini belirtmesi mühimdir. Bu bağlamda Ülken de destan devrinin, dünya teknolojisinin makineleşmesine rağmen iflas etmediğini ya da etmeyeceğini düşünür. Anadolu'nun aklı selimi ve örfüyle zengin mevzulu çok sayıda destan ürettiğine dair yazılar kaleme alan yazar, destansı anlatıları muayyen bir devirle sınırlamaz.

"Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Türklerin İzleri" adlı makalede Ülken, milletlerin farklı tesirlerin terkiibinden doğduğunu belirttikten sonra Anadolu Türkleşmeden önce iki evrensel din olan İslamiyet ve Hıristiyanlığın rekabet hâlinde olduğunu ifade eder. Türklerin, inanç sistemlerini yaşadığı coğrafyalara göre tasnif eden Ülken'in sıralaması şu şekildedir: "a. Orta Asya'dan ve ülkenin eski kavimlerinden gelen pagan inanç unsurları, b. Hıristiyanlık ve Mazdeizm gibi geçici tesirler, c. İslam dininin bütün olarak kabulü, d. Modern milli bünyenin doğmaya başlaması bir tabakalaşmanın katlarıdır." (s. 80)

Bu paralelde yazar, Anadolu'da 1. Altay kültürünün tesiri, 2. Pagan ve Hıristiyan tesirleri 3. Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra Arap ve Fars tesirinin, medrese ve Sünni tekkelerde, şehir ve kasabalarda daha yoğun olduğu ifade edilir. Bu benzeşmeye dair misallerden biri, Anadolu âdetlerinin büyük bir kısmının kuraklık-bereket, hayat-ölüm, kıtlık-bolluk, eski-yeni vb. zıtlıklara dair gerçeklere ait olmasıdır. Bu olaylarda Adonis âyininin, bitkilerin uyanmasına ait Dionysos törenlerinin, basitleştirilmiş folklor oyunları şeklinde Eleusis âyininin izlerini görüyoruz (s.112) ifadelerini öne çıkarır.

Ülken, Türklerdeki kültürel tabakalaşmaya dair sayılar, müzik, mitoloji, masal, batıl inançlar, kız kaçırma gibi farklı ve zengin örneklendirmeler yaptıktan sonra “Kılık, kıyafet, nezaket kuralları, erkek ve kadınlar arasındaki davranış ve yaşayış tarzları, sosyal tabakaları ve yetişme tarzına göre özellikler gösteren ‘muaşeret’ kuralları Anadolu’da Orta Asya’dan geldiği kadar İslam geleneğine ve eski yeni kültürlerin izlerine de bağlı bulunan bir örf ve adetler sentezi getirmiştir” (s. 113) düşüncesindedir.

Hilmi Ziya Ülken “Anadolu Örfü ve Destanları” başlıklı yazısında Anadolu destanlarının ve örfünün kaynağını Orta Asya’daki Türkmenlere dayandırır. Bunun yanında Köroğlu, Battal Gazi, Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Âşık Garip hikayelerinin menşei Anadolu coğrafyasıdır. Hilmi Ziya, Anadolu örf ve destanlarına dair makalelerinde milli destanın niteliklerinden menakıplarının terennüm edilmesi gerektiğini belirtirken bunun kâfi olmadığını da ifade eder. Ülken’e göre destanlar, membaini dinî kozmogoniden almaktadır fakat destanların oluşumlarında bir süreklilik de vardır. Milli dokunun temellerini atan destanların modern zamanlarda yazılmaması söz konusu değildir diyen Hilmi Ziya, milletlerin menakıplarını terennümle destan süreçlerinin hiçbir zaman bitmeyeceğini ifade eder (s. 125). Destan kültürünün zenginleştirilmesi ancak milli, folklorik değerleri sahiplenme pratiklerini tekraren ve yeniden gündeme getiren düşünce tarzı ile mümkündür. Bunun yanında Ülken, evvela asrî hayatın destan yazma geleneğini bitirmeyeceğini belirtir, diğer bir ifadeyle de itikadın, hukuki âmillerin kaim olması düşüncesinin gerekliliğinin de geçerli olmadığını savunur. Öyle ki destan oluşumunda dinî unsur tarihi süreç içinde azalıp çoğalmıştır. “Almanların Nibelungen’leri eski Cermen itikadından Hıristiyanlığa, Protestanlığa nihayet muasır hayata intibak etti. Profan (Profain) akait bilahare olabildiği gibi aynı vecihle nihayet tebdil-i suret ederek laik olması da kabildir. Bizde Oğuz, Şah İsmail, Battal Gazi Destanları herhalde Şamanî, Nesturî, İslam olmak üzere birkaç defa din değiştirdi.” (s. 127)

Eserdeki “Halk Deyişlerini Yakalayabilmek” başlıklı yazıda Hilmi Ziya Ülken, hakiki destan yapma üzerinde durur. Ülken bazı kalemler tarafından halkı duymadan, dehasına kulak vermeden yazılan yapma destan temayüllerini eleştirir. Yapma destana düşmemek için kendi kahramanlarını, kendi sesini duyurma çabalarının halk tarafından duyulmayacağını kesin dille belirtir. Esasında Hilmi Ziya yapma destanların bu niteliklerden yoksun olma durumlarıyla bireysel sanat eseri olmaktan öteye gidemeyeceğini ima eder. Ülken hakiki destanın ilk örneğinin Gılgamış olduğunu söyledikten sonra aynı yazısında, “Cermen, İskandinav, Slav, Anglosakson milletlerinin kültür kaynaklarında hakiki destanlar daima çıkış noktası oldu.” der.

Hilmi Ziya Ülken ikinci bölümün “Kendimize Dönüş” başlıklı yazısında olduğu gibi, esasında destanın edebiyat tarihlerinde yer alması gereken tespit ve tahlillerinde hep Anadolu şuurunun ayağa kalkmasına dair çağrısını yineler. Ona göre destanlar köken arayışının ve sürekliliğin ilk sırasında yer almalıdır. “On beş asırda üç kültür çevresinde yaptığımız sarsıntılı tecrübeler, bize hiç değilse şu dersi vermelidir ki, millet olarak bütün yaradışlar, zamanın değişimleri içinde devam eden esaslı bir sürekliliğe muhtaçtır.” (s. 135) Ülken aynı şekilde “Memleketi Tanımak” adlı başlıkta, kültürel dokuya sahip çıkmak ve kültürel doku üzerine ilaveler yapmanın önem arz ettiğini belirtir. Memleketin sadece kitap ve tarih olmadığını, Garb’ı derinden derine tanımanın, fikir ve sanat alanında büyük bir Rönesansın gerekliliğine vurgu yapar. Yazar bunun için ivedilikle Yunan-Roma ve yeni Garb metinlerinin çevirilerinin elzem olduğunu ifade eder.

Eserin üçüncü bölümündeki “Milli Destan ve Folklor” başlığı altında daha çok, folklor kavramı, folklor dergileri ve milli folklorun teşekkülü üzerinde durulan yazılar dikkat çeker. Çok sayıda tanımı olan kültürü Hilmi Ziya, “1. Eşyaya ait yaratılışlar; teknik, güzel sanatlar; 2. Şahıslara ait yaratılışlar: Ahlak, hukuk, siyaset; 3. Fikirlerle ait yaratılışlar; ideal inançları, ilimler ve felsefeler” (s. 145) olarak tasnif eder. Bu bölümde “Destana Dair Tarihçe” adlı yazısında Wagner, Rıza Tevfik, Hüseyinzâde Ali gibi Batı’dan ve Doğu’dan düşünür ve yazarların destanın tarihçesi ile ilgili değerlendirmelerine yer verir. Hilmi Ziya Ülken’in “Millet ve Destan” yazısında ise, genel anlamda millet olgusuyla beraber destan oluşumunu değerlendirirken başka milletlerin idealleri ile ömür geçirenlerin mal mülk sahibi olsalar da kişilikten ve şereften mahrum kalacaklarını söylemesi mühim bir uyarı niteliğindedir. Yazarın bu bölümün en dikkat çeken cümlesi destanın bir milletin adeta varlık devinimi olduğunu belirten ifadesidir: “Destan yaratma gücü bir milletin gençliğini, saflığını ve canlılığını kaybetmediğini gösterir.” (s. 161)

“Milletler kişiliklerini önce kendi hatıralarına bağlanarak sonra ideal yaratarak gösterirler. Milletlerin tarih sahnesine çıkarken kendi renkleri ve manaları ile gelmelerine destan yaratmaları diyoruz.” (s. 158) fikrini ilkçağ kavimlerinin çoğu; Mısırlılar, Sümerler, Etiler, Grekler, Romalılar tarih sahnesine büyük destanlarıyla çıkmıştır, diyerek temellendirir. Ülken yine, “Milli Destan ve Folklor” arasında bağ kurarken halk ağzına gitmenin gerekliliğini belirtir. Çünkü suni destanların içtimai rol oynaması mümkün değildir. Ülken’e göre suni standan kurtulmak, dil başta olmak üzere birçok milli konuda öze yönelmeye katkı sağlar. Hilmi Ziya, memleketin en verimli ve özgün tetkik sahasının folklor olduğunu belirtir. Fakat halkın içinde, halktan malzeme toplamak için belli metotların olması gerektiğini vurgular. İnsanların tek bir mefkûre etrafında toplanarak bir ideal

oluşturmaları dil, duygu ve ifade hudutlarını genişletir. Bütün bu içtimai nizam ve üretim sağlam şahsiyetlerden oluşan bir millet manasına gelir.

Bir millet insaniyete iki şekilde dahil olabilir. Biri kuvvetli ve şahsiyetli milletler tarafından eritilmiş ve temsil edilmiş olarak ki bunlar, bazen kolonize edilmiş milletlerdir. Dilleri, düşünceleri ve iradelerinde bu kuvvetli milletlerden birinin gölgesi hâline gelirler. İkincisi insaniyete yeni bir şahsiyet ve yeni bir ses ile dahil olan milletlerdir. Bunlar insaniyet orkestrasını çatlak bir sesle bozacak yerde, onun armonisini tamamlayan bir unsur olurlarsa hem kendi varlıklarını hem de insani bütünü tahakkukuna emin bir adım atmış olurlar! (s. 277).

Manevi varlığın teşekkülünde değerli gelenekle sadece övünmek ve onu kullanmak yetmez, eksiklerin de görülüp tamamlanması gereklidir. Hilmi Ziya Ülken bu minvalde “Eksik Tarafımız” başlıklı iki yazı kaleme alır. Ülken bu bölümde milletimizi Garb milletleriyle karşılaştırmak gerektiğini söyler. Hilmi Ziya, milli bir ruha sahip olmak ve başka milletlerden ayrılmak için mukayesenin gerekliliğini vurgular.

Garp medeniyetini Çin, Hint, İran gibi başka medeniyetlerden ayıran mühim terkip farkları vardır. Garp medeniyeti üç esasa dayanıyor. 1. Her kavmin örf ve geleneği; 2. Bunların varis olduğu Yunan kültürü; 3. Hıristiyan kültürü. Bu esaslardan birincisi milletlerin hususi renklerini, adetlerini, zevklerini, tayin etmektedir: Almanı İngilizden, Fransızı İtalyandan ayıran budur. Bu fark onların musiki, edebiyat, şiir, resim dehalarında, hatta kanunları ve nizamlarında kendini gösterir (s. 178) düşüncesindedir.

Ülken, Yunan kültürünü tanımanın faydasını kültürel deliller getirerek belirtir ve evvela İlyada destanı ile bağ kurulması gerektiğini, hatta Türk destanını yaratmak için İlyada ile işe başlanması gerektiği iddiasında bulunur. “Çünkü Yunan kültürü veya Yunan mucizesi beşeriye bulmuş, fert üzerinde durmuş ve mitolojisi ile ferdi karakteri geliştirmiş, marifet-i nefse ilk defa kapı açmış, halk ve umumi rey meselesini ilk defa ortaya atmıştır.” (s. 181)

Eserde derlenen yazılar sadece Anadolu coğrafyasında destan kültürü üzerine odaklı değildir. Destanlar kitabının dördüncü bölümü Şark destanlarından “Firdevsî ve Şahnâme”ye ayrılır. Firdevsî’nin bu eserle Şark Rönesans’ını gerçekleştirdiğini söyleyen Hilmi Ziya, eserin Şark’taki pagan devri eserlerden ayrıldığını ve kullandığı Farsça ile İran’ı ayağa kaldırdığını belirterek edebî eserin toplumu kültürel açıdan diriltten bir unsur olmasının önemini ortaya koyar. Şahnâme ile Farsça, yabancı kelimelerden temizlenmiş ve İran geleneği canlanmıştır. “Firdevsî Şahnâme ile yalnız bir destan vermedi Roma’da Aeneis’in yaptığı gibi destan bütün edebî nevelerin,

hatta plastik sanatlar ve fikrin kaynağı oldu. Lirik şiir, tasavvufi ve ahlaki edebiyat onda sembolünü buldu. En güzel minyatürler Şahnâme'den mevzu oldu." (s. 187) Hilmi Ziya, Şark kültürü için bu önemi haiz eserin konusunu ve Yunan kültürüne benzeyen yönlerini yazılarında dile getirir.

Eserin beşinci bölümünde "Kalevala Destanından" alınan mısralardan önce insan, millet, toplum ve destanlarla bağlantı kuracak şekilde Romantizm akımı hakkında değerlendirmeler yer alır. Romantizmin eski edebiyat kaidelerine karşı ortaya çıkmış bir mücadele olduğunu söyleyen Hilmi Ziya Ülken, Vitel'in *Globe* mecmuasındaki "Romantizm edebiyat ve sanatta Protestanlıktır" düşüncesi üzerine değerlendirmeler yapar ve ardından Victor Hugo'nun "Romantizm edebiyatta liberalizmdir" gibi özlü görüşlerine yer verirken Romantizm akımının panoramasını özgün cümlelerle ortaya koyar. Ülken yazılarında Avrupa hatta Rusya'daki Romantizme bakışı ve birbirlerine tesirini ele alır. Hilmi Ziya Ülken, "Romantizmin Sonu" başlıklı yazısında 1840'a doğru Romantizme olan ilginin azalmaya başladığını belirtir. Çünkü Romantikler arasında çıkan tartışmalar, sanatın kimin için yapılacağı hususunda ayrışmaları şiddetlendirmiştir. Ayrıca Romantizm akımının temel değerlerinden güzellik ve estetik kavramaları öne çıkararak Almanya'da din ve vatanperverliğin müttefiki mevzulardan olarak görünüyordu. Bunun yanında "Halk, ihtiraslı ve derin duyguları mezat yerine koyar gibi döküp saçanlardan, ölçsüz bir muhayyilenin düştüğü akla hayale sığmayan garabetlerden bıkmıştı. Uydurma bir Ortaçağ'dan alınmış olan büyük muhayyel sahnelerden usanmıştır." (s. 215) Ardından Ülken; Dickens, Disraeli, Turgenyev milli hayatın köklerine yani halkın içine girmesiyle beraber, 1848'te romanın Avrupa'nın istediği bir değişim ve reform ihtiyakının her tarafta hissedildiğini ifade eder. "Romantizmin Amerika'ya Atlayışı" adlı yazıda ise Romantizm akımının, Avrupa milletlerinin yanında kıta genişlemesi yaparak bütün dünyaya yayılma ihtirasının söz konusu olduğunun tespitini belirtir. Ülken, Amerikan edebiyatçılarından Washington Irving ve Fenimore Cooper'dan başlamak üzere Edgar Allan Poe'ya kadar bu müellifler üzerine edebi değerlendirmeler yaptıktan sonra Amerika'da romantizm merakının Hugo telif ve tercümelemelerine kadar gittiğinden bahseder. Esasında Hilmi Ziya Ülken Anadolu ve destanlar fikri üzerinden Türklerin kendi romantizmini var etmesi gerektiğini ve bunun bir safdillik olmadığını ima eder. Çünkü yazara göre "Bizim romantizm cereyanımızın tamamıyla saray ve kapıkulu edebiyatına halef olması ve onun tesirinden büsbütün kurtulamamasıdır. Filhakika bu sebeptendir ki, Namık Kemal ve Abdülhak Hamit'ten sonra doğan romantizm cereyanı halk mevzularına inememiştir. Bu büyük adamlarda

gördüğümüz hürriyet ve mücadele ruhu da doğrudan doğruya Avrupai fikrin eseridir.” (s. 272)

Bir milletin mitolojisini Wagner üzerinden ele alan Ülken, kitaptaki yazılarında sanatçıyı tek başına konu edinir. Bütün çalışmaları felsefe temelli olan Wagner kahraman anlatımlarını lirizmle birleştirir. Wagner için Ülken, “Wagner yeni ve insaniydi. Fakat bu “insanî” mücerret zihnî şemacılıktan, temelsiz ve kozmopolit ifadeden tamamen kurtulmuş, milli yaratılışın köklerine kadar inerek orada beşeri kıymetlerin yeni bir tefsirini yapmaya muvaffak olmuştur.” (s. 227) düşüncesini ileri sürer. Ülken, Wagner’in sanatçı yönünü değerlendirirken onun tabiatı insanla birleştirmeyi bilhassa öne çıkardığını, insan ruhunu tasvirde, romantikleri bile aşarak Goethe’ye yaklaştığını ifade eder. Wagner milli bir duruşla müzik, şiir, dram ve resmi birleştiren opera sanatı içinde Alman mitolojisi ve destanını terkibinden ve aşına olunan bir usulle eskiyi yeni ürünler üzerinde muhafaza etmesinden dolayı, Hilmi Ziya Ülken’in övgüsünü sonuna kadar hak etmiştir.

Eserin “Türk Destanı” bölümünde, destanlar hakkında milli şuurla temellendirilmiş yazılar dikkat çeker. Türkler, destan ve edebiyat kültürüyle millet şuurunun oluşmasını taçlandırmaya çok erken çağlarda girişmişlerdi. Yenileşme dönemlerinde ise milli unsurlardan bağımlı koparan edebiyatlar, bir gün silinip gitmeye mahkûmdur. Bilhassa Türk aydınlarının Batılılaşma ısrarında sanat cereyanları ya eksik kalmış ya yanlış uygulamış ya da gayesine ulaşmadan silinip gitmiştir.

Osmanlı tarihinin en büyük kusuru halkın muhayyilesiyle, Volkstum’la bağlarının kesilmiş olması olduğu gibi, alafranga devrinin kusuru da, aynı hâli başka şekilde devam ettirmesidir. Avrupacılar, destan deyince ‘Acem basması’ diye hücum ediyorlardı. Garp milletlerinin nasıl uyandığından, halkın gayrişuuruna dayanarak milli destanlarını nasıl yarattığından bir haberi yoktu. Romantizm bile yaşanmamış âlemlerin masallarını naklederek girdi. Gayesine erişmeden söndü (s. 260).

O zaman halkın muhayyilesine sığınmalı münevverle halk arasındaki uçurum kaldırılarak hakiki köklerle buluşmalıdır. Bu çabadan, milli şuur filizlenirken zamanla milli felsefe de doğar. Yazara göre, “irade ve ideal birliği ile dramatik ruh” (s. 265) feyzini alır. “Aynı kaynaktan çeşit çeşit trajediler, komediler, lirik şiirler, nesrin zengin mevzuları hatta sembolik düşünce vasıtasıyla felsefe doğar” (s. 273). Hilmi Ziya Ülken’in bu bölümde Behçet Kemal Çağlar ve Haluk Nihat Pepeyi’nin kültür faaliyetlerine kendilerini adanmaları ve bilhassa modern destan oluşum çalışmaları bakımından onları değerlendirmesi mühimdir.

Destanlar adlı eserin “Edebiyatın Doğuşu” başlıklı bölümü edebiyatın doğuşundan başlamak üzere şiir sanatının dünya tarihindeki yerini konumlandırmayla başlar. Ülken bir yazısında edebiyat ve destanın iç içe geçmiş değerler sistemi olduğunu söyler. “Edebiyat duadan doğdu. İptidallerin sihri âyinlerindeki dualar, ilahiler ilk şiirlerdir. Destana gitmek hakikatte insan gitmektir. Destan yalnız bir hatıralar hazinesi değil, ileriye çevrilmiş bir nazar, insanlığın en geniş hülyası hâline gelir.” (s. 307)

Dünya tarihinde edebiyatı ve sanatı yönlendirme ve idare etme gayretlerinin varlığına destanlar üzerinden dikkat çeken yazar, bilhassa şahsiyet kazanmak isteyen milletlerin örneğin Greko-Latin şekliinden kurtulmak için tiyatro türünde oynamalar yaptığını belirtir. Yazar, opera ve operettanın icadının bu maksatla olduğunu beyan eder. Folkloru karıştırıp lirik şiirin ortadan kaldırılması da Ülken’e göre boşuna değildir. Bu eğilim dünya edebiyatına yeni muhtevalar kazandırmak içindir. Ülken yazılarından biri “Beşeri Edebiyatın Ma’şeri Esasları”nda ise, din ve destanın birbirinden millî, ruhî ve içtimaî gerekçeleri de öne sürerek onların ayrılamayacak kavramlar olduğunu belirtir. “Destanı dinden ayırmaya imkân yoktur. Çünkü Türk kavmi, kadim ustûrelerini İslamiyet’in süzgecinden geçirmiştir. Millî hayata bu şerâit dâhilinde giren cemiyetlerde ma’şeri edebiyatın esasî ‘dastani-dinî’dir.” (s. 319) Latinler, Cermenler, Slavlar ‘dastani-dinî’ grubundan olmakla beraber, ümmet olmadan millet olan Finler de sadece edebî manada destani niteliğe sahip bir kültürdür. Yazar bu bağlamda, Türkleri birinci gruba dahil eder.

Sanat ilkel zamanlardan modern zamanlara ulaşırken farklı aşamalardan geçer. Bu merhaleler ayrı zamanlar değildir; birbirine nüfuz ederek tekrar tekrar ortaya çıkarlar. Ülken’e göre destanlar dolayısıyla sanat evvela milletlerin çocukluk çağını yaşar, çünkü kahramanlar kırıp dökken çocuklardır. Neşeleri, kederleri gelip geçicidir. Şahnâme, Ossian’da Nibelungen bunlardandır. Diğeri, Dante gibi insanın niçin yaşadığını anlamaya çalışır ve insanın dünyadaki dramını sorgulayarak ruhun günah dünyasındaki sergüzeştini anlatan eserlerdir. Goethe ve Faust’ta olduğu gibi muhteris ve yarım insan ile tekrar antik çağın masum insanına dönüş takip edilebilir. Bu bağlamda Hilmi Ziya, ferdî hürlüğün insanı boğabileceğini söyler; bireysel ve pragmatik oluşumlar yerine millî destana kulak verilerek en feyizli eserler kaleme alınabilir.

İnsanın varoluşundan itibaren ‘yaşama krizi’ onu terk etmez. Şiir de, fert veya zümre olarak insanın hikayesinde hep var olmuştur. Eserin son kısımlarında halk masallarını tasnif ederek masallara yerli ve yabancı tesirler üzerinde duran Ülken, her milletin kendi dokusuna göre masallarının umumi karakterini şekillendirdiğini söyler. Cins ve mahiyeti bakımından

Fars masalları klasik edebiyat ürünleri ve tarikat vasıtasıyla halka inen tasavvufi sembollerin varlığına dikkat çeker (s. 342). Şiir ve şair hakkında düşüncelerini yazılarında dile getiren Ülken'e göre şiirin temelini hayvan hikayeleri oluşturur. Ayrıca konu her ne olursa olsun bir tek musikin varlığını aramak manayı ötelemektir. Mücerret mana yerine yaşanmış olanlar şiirin "kıymet çatısı"nı oluşturur. Şair ise kullandığı dilin inceliklerini keşfederek kendi dil mimarisini oluşturur. Hilmi Ziya, bu bölümde gerçek ve öz şiirin insani'ye yükselen orijinal milli sanat olduğunu, çünkü şiir çeşitlerinin aynı kökten geldiğini belirtir. Milli unsurlarla belirlenen zengin anlam ve dil kullanımının belli bir metodolojisiyle şekillendiği şiirlerin epik (destânî) olarak tanımlanabileceği, eserdeki aktarılanlara göre açıktır.

"Şair ve Kahramanlar" başlıklı yazı, şiirin yanında şairin de cemiyetin yapısal olarak kemikleşmesi ve teşkilatlı büyük organizasyonlar olmasındaki katkıyı anlatır. Şairler, üzerlerine düşen toplumsal vazifeleri yapmazsa ilk kahraman olarak varlığını kaybetme riski söz konusu olabilmektedir. Fakat ne olursa olsun, şair kahramanlık idealiyle dünyaya bakmalı yoksa şairlik idealinden vazgeçmek zorunda kalabilmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in destanlar ile ilgili yazılarını tek bir eserde toplayan bu kitap destan konusunu milli değerler, tarih ve kültür yönünden ele alır. Eser hem Türk hem dünya açısından teyidi mümkün, birbirine bağlı bilgiler, yorumlar ve analizlerin varlığı bakımından kıymeti haizdir. Eserdeki yazılarda kullanılan dil ve üslup hem akademik alanı tatmin edecek hem de akademi dışında olanların anlayabileceği niteliktedir. Kitapta birçok kültürel konu, destan türü üzerinden ele alınırken bütün yaklaşımlar milli ideoloji düşüncesinden hareketle belirgin hâle getirilir. Hilmi Ziya Ülken'in destan kültürü ile ilgili yazılarından yola çıkarak destanların ilk oluşum süreçleri ile geçmişteki tesirinin hem toplumsal hem de sanatsal anlamda bugün milletlerin hayatlarındaki devamlılığa nasıl tesir ettiği araştırılmalıdır. Bir mütefekkir olarak Ülken'in destanlar üzerine oluşturduğu yazılarının en önemli kazanımı toplumsal olarak destan sürecinin hep taze ve genç kalmasının gerekliliğini ortaya koymasındadır. Yazarın dünya düzeninde yer alan karmaşık ve çatışmalı ortam karşısında, milli duruşla toplum zihninin ve duygu dünyasının diri tutulması gerekliliğini öne çıkarması önemlidir. Çünkü, bir milletin zihniyet tarihinin her zaman taze, diri, dirençli, üretici ve insanlığa ümit verici konumda bulunması, millet hayatının veriliyle sınırlanmadan her zaman yeni icatların ve insanın eşliğinde beklemesine bağlıdır. Tarih içinde bölümlenmiş zamanlara özgü yapıtlarıyla ideali ortaya koyma arzusu olan kültürler, hiçbir zaman sönümlenmeye uğramaz. Millet muhayyilesinin ampirik iptidailikten kurtulup medeniyet havuzuna daima

iyi, güzel ve faydalı olanı taşıma olgunluğuna nailiyeti, destanlarının altında mahfuz derin ruhu keşfedebilmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

Alver, Köksal. "Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken." *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3:1 (2021): 133-138.